

Институт за новију историју Србије
Библиотека „Зборници радова“
бр. 16

За издавача
Др Миле Бјелајац

Редакција
Др Олга Манојловић Пинтар – главна и одговорна уредница
Др Вера Гудац Додић – главна и одговорна уредница
Проф. др Милан Ристовић
Др Момчило Исић
Проф. др Бранко Бешлин
Др Владимир Цветковић
Др Ивана Добривојевић Томић
Др Сања Петровић Тодосијевић – секретар

Рецензенти
Проф. др Љубинка Трговчевић
Др Ранка Гашић
Проф. др Бојан Алексов
Проф. др Слободан Марковић

Лектура и коректура
Биљана Рацковић

Техничка обрада текста
Мирајана Вујашевић

Техничко уређење и дизајн корица
Ђорђе Секерезовић

ISBN 978-86-7005-156-0

Штампање овог зборника помогло је Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ

**ТРАДИЦИЈА И
ТРАНСФОРМАЦИЈА
ТРАНСНАЦИОНАЛНА ИСКУСТВА
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИСТОРИЈЕ**

тематски зборник
књига 2

Београд, 2019.

САДРЖАЈ

Предговор	7
Увод	9

ПРЕКО ИСЦРТАНИХ ГРАНИЦА

Радмила Радић Делатност британског брачног пара Ситерс у оквиру Хришћанске заједнице младих људи на простору Краљевине Југославије 1924–1941.	23
---	----

Весна Ђикановић <i>Наш долазак није био уочен, а циљ нашег доласка нико није разумео.</i> Амерички студенти југословенског (српског) порекла у Краљевини Југославији 1934–1941.	67
--	----

Владан Јовановић Београд у међународној мрежи кријумчара опијата 1931–1941.	101
---	-----

Олга Манојловић Пинтар Југословенски интербригадисти у Француској током Другог светског рата	123
--	-----

Миле Бјелајац Странци у српској и југословенској војсци	153
--	-----

ТРАНСНАЦИОНАЛНА СУСРЕТАЊА У ВРЕМЕНУ ХЛАДНОГ РАТА

Срђан Милошевић Почеци пагвашког (Pugwash) покрета у Југославији (1957–1967)	177
--	-----

Слободан Селинић Југословенски писци на хладноратовским меридијанима шездесетих и седамдесетих година 20. века	203
--	-----

Петар Драгишић Како је Трст постао „наш“. Југословенска конзумеристичка пракса у Трсту шездесетих и седемдесетих година	227
---	-----

Вера Гудац Додић Конференција „Друг-ца жена. Женско питање – нови приступ?“ Транснационална секвенца у историји феминистичког покрета у Југославији	243
--	-----

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ БИОГРАФИЈЕ

Сања Петровић Тодосијевић Читалачки дани Карла Криси и Валтера Клајна. Јеврејске избеглице из кладовског транспорта у Шапцу (1940–1941)	269
Оливера Драгишић Иван Винаров: биографија као прилог разумевању транснационалног приступа у историографским истраживањима балканске прошлости	299
Гордана Кривокапић Јовић Мило Палавершић (1919–1991): живот преко граница и изван граница	321
Давор Стипић Жени Лебл (1927–2009). Прилози за биографију	357
О ауторкама/ауторима	379

ПРЕДГОВОР

Зборник који се налази пред читатељкама и читаоцима представља другу књига радова сарадника на пројектима *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (No. 47019) и *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (No. 47027), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије од 2011. године. Прва књига под насловом *Традиција и трансформација: Политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, чији је главни и одговорни уредник био Владан Јовановић, објављена је 2015. године. Оба зборника су резултат трагања за историјским перспективама које указују на сложеност наслеђа две Југославије и позицију Србије унутар њих.

Када је прошле године обележна стогодишњица настанка Југославије, још једном се показало да, иако већ више од четврт века не постоји као реалан политички субјект, она не престаје да инспирише, провоцира и подстиче размишљања. Начин на који је значајан историјски јубилеј позициониран у јавном пољу током 2018. године потврдио је, међутим, да су анализе југословенских политичких контроверзи и историјских (дис)континуитета, те нова читања и разумевање целине културних и друштвених феномена, са ретким изузецима, смештени у контекст националних историја држава насталих распадом Југославије. У новим „национализованим“ интерпретацијама, нужно су измењене постојеће представе историјских догађаја и процеса.

Током последње четири године (2014–2018) у Србији је акценат у тумачењу историје Југославије стављен на време Првог светског рата и трагања за смислом формирања нове државе [*sic*]. Историјска тумачења су обележиле дискусије о узроцима и поводу за избијање Првог светског рата, расправе о улози Гаврила Принципа, Младе Босне и Црне руке, а затим и диспути око дефинисања карактера рата и његовог завршетка (ослобођење, припајање, или окупација територија ван граница Краљевине Србије). Неминовно су покренута и питања ревизије слике прошлости и ревизионизма у историографији. Стручна и шира јавност су у мањем обиму биле усмерене на теме везане за Други светски рат, компарације и контрастирања периода краљевине и социјалистичке Југославије, као и на још увек недовољно присутне анализе њеног распада.

Уверени у важност сталног дискутовања о сложеним питањима настанка, функционисања и распада Југославије, као јединственог ис-

траживачког феномена, и истовремено суочени са извесном исцрпљеношћу постојећих перспектива, сарадници Института за новију историју Србије су овим зборником желели да отворе простор за преиспитивање бројних, али тематски ретко издвојених транснационалних секвенци, феномена и процеса који су били стални пратиоци, а често и креатори њене историје. Намера нам је била да отворимо истраживачко поље из кога је могуће јасније сагледати ограничења националних историографија, којима су измицале, и настављају да измичу, динамичне епизоде и процеси друштвених повезивања који су прелазили националне границе без обзира на, а некада и у супротности и упркос, делатности државних институција. Наш циљ је истовремено био да отворимо форум за дебатту о дометима и ограничењима транснационалног методолошког оквира и начина контекстуализовања историјских истраживања који заузима важно место у савременим друштвеним и хуманистичким наукама.

УВОД

Све је уочљивија употреба појмова *транснационално*, *транснационалност*, *транснационализам*. Они се користе како би означили различите видове економског, политичког и културног повезивања појединаца и друштвених група који превазилазе државне границе. За разлику од интернационалних веза које успостављају државне институције, транснационалне подразумевају бројне контакте друштвених субјеката који се остварују (не)зависно од делатности званичних установа. Оне успостављају сложене мреже између „људи, идеја, производа, образаца, који су деловали преко, кроз, изнад, испод, или између политичких и друштвених заједница“. Мењајући средине у којима делују, њихови актери се неминовно и сами трансформишу.

Појмом *транснационално* се дефинише и посебан методолошки приступ истраживању друштвених феномена. Анализирати транснационалне теме из историјске перспективе подразумева бављење физичким и менталним просторима лиминалности – границама, крајинама, те миграцијама и дијаспором и њиховом условљеношћу развојем класних односа. У фокусу транснационалног приступа су консеквентно и политички и идеолошки покрети, идеје, групе и веома често појединци који су у прошлости смештани на маргину или потискивани „ван закона“. У национализованим историографијама они су остајали готово невидљиви, иако су мењали не само просторе лиминалности (некада као потпора владајућим групама, а често и као њихова негација) већ и хегемоне структуре друштва.

Феномен *транснационалног* је пратилац историјских процеса од седамдесетих година 19. века, када су прве глобалне корпорације универзалних царстава премрежиле свет. Развој колонијализма и промене које је условио у сфери економије и привреде, симултано је пратило конституисање модерних политичких идеологија. Оне су повезивале друштвене класе империјалних сила са онима које су настајале у тек формираним националним државама. Тако је стваран епохални оквир унутар кога су темељно, иако дуго времена готово неприметно, настајале прве – назвали бисмо их прототранснационалне мреже идеја, роба и људи, које су повезивале географски удаљене делове света и преплитале животе милиона појединаца. Оне су пружале алтернативу националној парадигми, превазилазећи просторе политичке моћи ограничене тек успостављеним националним законодавствима. Иако суштински негирајући доминантне државне идеологије и новоформиране колектив-

не идентитете, оне су формалном смислу представљале *par excellence* транснационалне мреже (посебно уочљиве на примерима Прве, а затим и Друге интернационале).

Тек читав век касније *трансационалност* је, међутим, постала означитељ за различите привредне и технолошке процесе, друштвене и политичке везе, као и праксе у сфери културе које су премошћавале државне баријере. На преласку 20. у 21. век управо је тај појам постао доминантан когнитивни и идеолошки оквир присутан на различитим равнима. Приметно је да је процес све снажнијег трансационалног повезивања текао упоредо са нестанком социјализма у источној Европи, за којим је следило брисање државних граница на западу континента. Глобализација привреде и повезивање тржишта, које је отворило простор за рапидно увећавања капитала, водили су успостављању неолибералних принципа на којима су редефинисана савремена друштва, устоличене нове економске и политичке елите и драстично проширен слој прекарних радника који су егзистенцијалну несигурност прихватили као константу сопственог постојања.

Због свега тога је Ерик Хобсбом 1995. године закључио да су трансационална привреда и економија обухватиле читав свет и поткопале националне државе и њихове институције, националне синдикате, парламенте и јавне медијске сервисе. У години у којој је Хобсбом објавио своја размишљања о феномену трансационалности, он још увек није могао бити свестан обима дигиталне интернет револуције која је управо у тим данима донела нове форме виртуелног повезивања друштвених група и појединаца „једним кликом миша“. Развој бројних сервиса друштвених мрежа у простору интернета је додатно обесмислио физичке границе држава. Инстант размена података преко електронске поште, хипертекстуалних докумената, електронског пакетног преноса и бројних сервиса друштвених мрежа као што су Facebook, Instagram, Myspace, Twitter, Orkut... проширила је домете дигиталне револуције, унела промене у значења речи *локално* и *глобално* и отворила нове видове повезивања људи без обзира на рестриктивне државне политике. Уметност, наука, као и кључни елементи свакидашњице – попут трговине, туризма или кулинарства, повезали су свет дајући речи *fusion* нова значења.

Трансационализам је постао феномен који је обележио епоху конституишући нову раван са које је поглед у прошлост добио другачију перспективу. Видови испреплетаности и повезаности различитих заједница и појединца, чије је деловање остало невидљиво или потпуно погрешно интерпретирано у годинама блоковских конфронтација, до-

били су много јасније обресе од оних који су се назирали из сужене перспективе националних историографија. Веровање у заједничке вредности (тржишта, приватне својине или људских права) и поистовећивање са технолошким достигнућима су трансцендирали утврђене и омеђене просторе политичке моћи. Транснационалност је као фреквентна глобална одредница тако постала друштвени феномен који је суштински обликовао постхладноратовске политике, дао оквир „антитоталитарном дискурсу“ неолиберализма и, најдиректније, на пример, политичком концепту Европске уније. Иако пре свега сагледан као креатор новог идеолошког дискурса, феномен транснационалности је, међутим, могуће сагледати и као његов коректив. Посредно, он је отворио могућност за препознавање алтернатива које су биле одбачене или замаскиране у званичним историјским наративима времена Хладног рата, а које се и данас налазе на маргини политичког поља новог идеолошког догматизма.

Критичари транснационалног приступа прошлости последњих година су све јасније почели да истичу бојазан да „транснационална историја може да постане слушкиња глобализације, као што је национално спонзорисана историја допринела легитимизацији националне државе“. У процесу креирања уједињене Европе, брисање државних граница натурализовано је, поред осталог, и указивањем на постојање транснационалних искустава у прошлости. Да ли је такав приступ нови покушај грађења културних и политичких конструкција и покушај инвенције виртуелних континуитета са намером легитимисања савремених политичких прокламација и пројеката? Тодор Куљић је у нашој средини међу првима указао на прагматичне покушаје апсолутизовања транснационалних оквира. Новопрокламовани идеали емпатије, истицање вере у владавину права и стварања „питоме прошлости“ често су само привид плурализације и истинског прихватања *другог*, јер не улазе у истинско сагледавање узрока који су условили алијенацију тог истог другог од већинске заједнице. Разумети феномен транснационалности стога не значи само издвојити егземпларне појединце и необичне групе, већ пре свега препознати могућности које су они нудили егзистирајући упоредо са већинским концептима моћи и идентитета унутар доминантних друштвено-економских односа у различитим режимима током 20. века. Транснационална анализа историјских актера има потенцијал да укаже на алтернативне историјске идеје и субјекте који су остали непримећени, често криминализовани, или намерно потиснути из видокруга и занимања националних историографија. Свест о функционизацији транснационалних садржаја у званичним политикама сећања на почетку 21. века, на тај начин, постаје важан коректив хума-

нистичких и друштвених наука. Штавише, она снажи критички приступ, супротставља се наметању канона које производе доминантне академске групе у тежњи да догматизују науку и тако оснаже анахроне политичке концепте.

Југославија и транснационална искуства

Југославија је представљала један од најинтригантнијих еманципаторских пројеката 20. века. Обележиле су је динамичне промене и револуционарни искораци, уникатна решења сложених друштвених контроверзи, аутентични привредни и економски пројекти, али истовремено и насиље као константа готово свих кризних периода, ригидна политичка култура и аутократија као обележје многих власти. Широки дијапазон покушаја и погрешака је одредио Југославији место важног политичког субјекта током седам деценија њеног постојања, чинићи је неизбрисивим топосом у сећањима савременица и савременика. Штавише, она је и данас одређујући сегмент колективног памћења постјугословенских генерација које су изградиле сопствене идентитете кроз испреплетане процесе поистовећивања и алијенирања од Југославије, глорификовања, али и покушаја криминализовања и банализовања њене историје. Постала је предмет научних и уметничких дискурса који одсликавају и истовремено убличавају савремене политичке концепте, те фреквентно посећена одредница у виртуелном простору светске мреже. У зависности од идеолошке позиције тумача, користи се као пример утопије, дистопије, хетеротопије, који само на (наизглед) „маргиналним“ темама успевају да нађу компромисно, општеприхваћено тумачење. Данас различите друштвене групе користе бројне представе југословенске историје како би себи обезбедиле друштвени и политички легитимитет.

Визија Југославије као симбола, тако је добила „протетичку функцију“ (Alison Landsberg). Упризоривање и оживљавање догађаја, као и концепата из прошлости, стварају илузију функционисања нечега што више не постоји, смештајући је у потпуно измењени културни и економски контекст. Креатори историјских представа, агенти сећања, Југославију користе као протезу која различитим друштвеним групама осигурава позиције, омогућава функционисање, или пак убрзава њихову деконструкцију. Тако је у времену формирања постјугословенских држава трагање за националним конфронтацијама у прошлости представљало важан замајак оправдавању и нормализацији сукоба у садашњости. Дискурси који су представљали покушај усаглашавања и повезивања су, тежећи објективности и истинитости, нужно трагали за другачијим

историјским искуствима која је југословенска заједница проживела. И једни и други су означавали национално питање као кључну историјску конторверзу.

Различити концепти решавања националног питања су обележили постојање обе Југославије. У многим аспектима трајно повезане, те су две државе истовремено биле дијаметрално супротстављене. Покушаји стварања заједништва на подразумеваној етничкој блискости представљали су основ функционисања Краљевине током првих година њеног постојања. Прокламовано јединство Југословена, изграђивано на представи етничке сродности, језичке блискости и замишљене, односно потпуно измишљене заједничке прошлости је обесмишљено већ почетком 30-их и доживело је крах у Другом светском рату. Међутим, управо је у рату остварена нова платформа повезивања кроз антифашистичку борбу у којој је реализована идеја самоопредељења југословенских народа за заједничку државу.

Прихватање Југославије као мултинационалног пројекта представљало је предуслов новог заједништва. Формирана непосредно пред избијање Другог светског рата, та идеја је афирмисана кроз рад Народног фронта, практикована међу југословенским добровољцима Шпанског рата, да би је Народноослободилачки покрет представио као основ новог јединства. У структурама и организацијама које су почивале на транснационалној повезаности и афирмацији алтернативних колективних идентитета, настао је социјалистички самоуправни концепт југословенства. Тако замишљена Југославија је истовремено пружала могућност различитих самоодређења кроз класну, управљачку, родну и професионалну припадност као подједнако важне елементе личних и друштвених група, слојева и класа. Она је истовремено подразумевала и повезивања Југословена са грађанима са других страна државне границе. У јавном пољу су континуирано развијане идеје *револуције која тече* и *социјализма као светског процеса, међународне солидарности и братства* са онима који су водили антиколонијалне покрете. Тако су транснационална повезивања најпре осмислила, а затим и снажно подупирала југословенско јединство. Језичке специфичности и историјске праксе, односно чињеница да појам „нација“ и консеквентно „национализам“ немају исто значење у различитим језицима, битно су утицали на разумевање наведених феномена.

Транснационална искуства две југословенске државе су била садржински разнородна и идеолошки хетерогена. Бројне економске, друштвене и политичке праксе које су преузимане, артикулисане на југословенском простору или извожене ван граница Југославије, често су

биле производ динамичних транснационалних процеса. Превазилажење постојећих државних граница и повезивање друштава кроз делатност појединаца и група који су успостављали нове системе вредновања и тумачења стварности, али и историје која им је претходила, представљали су константе историје 20. века на просторима западног Балкана.

Поменута искуства социјалистичке Југославије су у том смислу унела значајне разлике, јер су дефинисањем југословенског заједништва као друштвеног, а не само државног феномена и етничког идентитета, отворила простор за сагледавање транснационалности и унутар граница једне државе. У југословенским оквирима нација није подразумевала само припадност сувереној држави, „националност“ није била синоним за држављанство, нити је представљала само културно и језички одређен концепт. Пројекат социјалистичког самоуправљања је Југословене дефинисао као (само)управљаче друштвеном својином у федерализованој држави, која је тежила даљој конфедерализацији.

Зборник *Транснационална искуства југословенске историје* садржи текстове који обухватају период краљевине и период социјалистичке Југославије. Континуитет имена државе и (највећег дела) њених граница дао је оквир унутар кога је било могуће у целини сагледати процесе који су условили политичке промене. Подељен је у три дела која су хронолошки, али и тематски дефинисана. Први део обухвата текстове који се баве примерима транснационалних контаката у периоду од завршетка Првог до завршетка Другог светског рата. Текстови су садржински хетерогени и представљају примере деловања група и појединаца који су подразумевали превазилажење државних граница у времену када је принцип националних држава постао доминантан у глобалним оквирима и када је као потпуни опозит њему формирана прва држава социјализма. Друга целина обухвата примере друштвених повезивања у времену Хладног рата, када је подела Европе на два војна и економска блока готово замрзла све транснационалне везе између истока и запада континента. Трећа је издвојила појединце, као *dramatis personae*. Биографије личности које су услед различитих политичких или економских разлога, самовољно или под притиском, биле принуђене да напуштају земље порекла.

Текст Радмиле Радић, који отвара зборник, бави се анализом деловања брачног пара Ситерс и Хришћанске заједнице младих људи (*Young Men's Christian Association*) у Краљевини СХС и касније Краљевини Југославији. У њему је анализиран рад покрета, који је од 19. века покушавао да уједини хришћанске цркве и који је у Краљевини Србији био активан од 1911. године. Обнављање његовог рада у Југославији након

Првог светског рата је спровео брачни пар Ситерс (Percy Henry Smart, Kathleen Sitters) који је покушавао да оснажи поверење младих у „два стуба хришћанства: породицу и цркву“. У раду се помињу бројна имена која су била повезана са радом ХЗМЉ, од др Марка Лека и Богдана Гавриловића до Николаја Велимировића, Веселина Чајкановића, Димитрија Љотића и Владимира Дедијера. Организација је уживала велику наклоност породице Карађорђевић и бројних цивилних и војних органа власти до 6. априла 1941, када је била приморана да напусти земљу.

Весна Ђикановић је пратила покушаје остваривања просветне сарадње југословенских исељеника из Америке са матицом који су пре свега били везани за Београдски универзитет у годинама непосредно пред избијање Другог светског рата. Раскорак између прокламованих идеала и оног што је остварено у тексту је веома деликатно приказан. Чланак прати прве иницијативе Српског народног савеза за успостављање сарадње састављањем Меморандума југословенској влади у коме се сугерише нужност јаснијег укључивања матице у стасавање генерација Југословена који су живели ван граница земље. Да би „будуће генерације биле сачуване за отаџбину и прадедовску веру“, они су предлагали школовање друге генерације исељеника у Југославији, али под посебним патронатом. У раду је нарочита пажња посвећена њиховим проблемима и разочарањима при сусрету са југословенском стварношћу. Ђикановићева је јасно указала на двојност идентитета младих повратника који су гајили осећај припадности америчкој средини и одбијали да се одрекну веза са крајем из којег су потицали.

Владан Јовановић је пратио транснационална кретања у сфери криминала кроз феномен илегалне производње и транспорта опијата преко Београда у средњу и западну Европу и даље у САД. Аутор је указао на начине успостављања контроле извоза фармацеутских производа из Југославије, који су нужно утицали на изналажење простора за успостављање нових видова повезивања прерађивачке индустрије и конзумеристичких тржишта. У условима светске економске кризе, слободна трговина опијума је замењена кријумчарењем. На црном тржишту тако су настале мреже које су одржавале породице Анави из Пловдива и Гаћеша из Земуна, а у које су били укључени и дипломатски, царински и монополски сужбеници, запослени у завничним транспортним предузећима која су, тако, постала железничке и друмске „кулисе“ илегалне трговине наркотицима. Јовановић је исцртао кријумчарску мрежу од најнижих учесника у ланцу – корумпираних кондуктера, „багажиста“ и железничара различитог етничког порекла, до руководиоца атинске

и београдске експозитуре *Вагон Лија* и *Шенкер и Кооп*, управљача илегалних фабрика дроге и дипломатског особља и државних чиновника.

Делатност југословенских комуниста који су након учешћа у Шпанском грађанском рату били заточени у концентрациним логорима у Француској, да би се од 1940. постепено прикључивали јединицама Покрета отпора под руководством КПФ у току Другог светског рата пратила је Олга Манојловић Пинтар. Тај важан део историје Покрета отпора, који је у периоду Хладног рата затомљен и потпуно национализован у Француској, ауторка је приказала кроз личности Љубе Илића, Влајка Беговића, Милана Калафатића и Гвида Нонвејеа. Њихове различите послератне судбине сведоче колико је заједничко искуство антифашистичке борбе у Шпанији било одређујуће у времену Другог светског рата, али и како је однос према Москви раздвојио ове људе након 1948. године.

Појединачним примерима странаца који су се прикључили српској и југословенској војсци посветио је пажњу Миле Бјелајац. Он је указао на процесе њиховог прилагођавања новој средини, у којој су оставили снажан печат, као и на постепено асимиловање генерација њихових потомака. Анализу је започео примерима војних лекара и музичара који су дошли у Србију почетком 19. века. Кључни део текста је везан за судбину Алфреда (Албрехта) фон Шиндлера, витеза од Клајстенбурга, који је променио име (у Љубо Бабић), националност и верску припадност и укључио се у редове српске и касније југословенске војске, да би током Другог светског рата пришао Недићевом Српском добровољачком корпусу. Контроверзна личност Љуба Бабића је скицирана у основним цртама као предлог за размишљање о феномену (не)могућности потпуне личне трансформације.

Други део зборника започиње текстом Срђана Милошевића, који је описао транснационалне везе и активности чланова мировног пагвашког покрета у Југославији током педесетих и шездесетих година 20. века. Покрет је настао на основу Манифеста из 1955. године, којим су Берtrand Расел и Алберт Ајнштајн у драматичној атмосфери интензивног нуклеарног наоружавања апеловали за светски мир. Милошевић је пажњу усмерио на прве године настанка и јачања покрета, са посебним освртом на две кључне личности: академике Павла Савића и Ивана Супека. Њихови, на први поглед слични животни путеви су започели радом у међународним тимовима физичара у Француској и Немачкој, наставили су се активним ангажманом на развоју научних института у Југославији непосредно после рата, али и разишли у односу према водећим структурама у земљи и према њеном пројекту израде атомског наоружања.

Путовања југословенских писаца у земље Источног блока је пратио Слободан Селинић, посебно се фокусирајући на њихове извештаје, размишљања и закључке о срединама које су посећивали. То је заправо „слика другог“ кроз коју су се Југословени дистанцирали од источно-европских социјалистичких режима и истовремено изграђивали као посебна група. Упоредјујући и контрастирајући различите средине у којима су боравили, чланови делегација Савеза књижевника Југославије постепено су конституисали сопствени идентитет, који је, као веома важан елемент, укључивао могућност комуникације са неистомишљеницима. Та отвореност није, међутим, постојала у ситуацијама када је требало остварити контакт са писцима који су по линији ИБ-а емигрирали из Југославије у земље реалног социјализма. Чланови делегација јасно су се дистанцирали од њих и одбијали директан контакт. Посебну пажњу привлаче редови посвећени односу Ива Андрића према предговору Алије Ђукановића (који је након разлаза са ИБ-ом напустио Југославију) пољском преводу његове *Травничке хронике*.

Петар Драгишић је питања конзумеризма, масовне куповине и шверца сагледао кроз један од кључних топоса сећања Југословена из времена социјализма – Трст. Трговина која је успостављена на индивидуалном нивоу је грађанима две државе и два супротстављена војна и економска блока у доба Хладног рата омогућавала континуирану размену не само добара, већ и система вредности који су у лиминалном простору креирали потпуно нове релације. Пратећи путовања и пренос робе Драгишић је сагледао трансформације појединаца, али и широк друштвених слојева који су кроз процес размене и јачање конзумеризма уносили вредности потрошачког друштва међу југословенске самоуправљаче. Анализирајући писање штампе из периода шездесетих и седамдесетих година 20. века, текст прати политичке и идеолошке мене које најпре омогућавају, а затим следе новоуспостављену друштвену праксу. Истовремено, он констатује и како је процес успостављен између два ратом осиромашена друштва на нивоу робне размене временом прерастао у потпуни конзумеризам.

Питање једног од најважнијих догађаја феминистичког покрета у Југославији и Европи седамдесетих година 20. века – конференције *Друг-ца жена*, која је одржана 1978. године у Београду је још једном отворила Вера Гудац Додић. Кроз интервју са Дуњом Блажевић, једном од кључних учесница скупа и тадашњом директорком Студентског културног центра, у коме је конференција одржана, ауторка је отворила питање односа између југословенских и страних феминисткиња и аргументовала колико је транснационалност представљала важан елемент феминистичког покрета.

нистичког идентитета. У фокусу рада су интеракције, размене искустава и везе које су учеснице скупа из различитих средина, делова света и земаља другачијих политичких устројстава, стварале и градиле. Отпор национално монолитним срединама као предуслову свих врста дискриминације, ауторка је дефинисала као основ феминистичког приступа у времену хладноратовских подела.

У трећем делу су издвојени портрети, односно биографије које на најбољи начин приказују трансформације појединаца у различитим историјским периодима.

Сања Петровић Тодосијевић је у центар свог истраживања ставила двојицу Јевреја који су као емигранти напустили Трећи рајх, а које је читав низ политичких околности довео до Шапца пред само избијање рата на територији Југославије. Као избеглице из кладовског транспорта, заједно са још хиљаду Јевреја, покушали су да се домогну Палестине. Њихов боравак у провинцијском граду у Југославији је, поред бројних активности, али и још веће и теже летаргије, био обележен честим посетама шабачкој библиотеци. Пратећи ове посете, као и књиге које су узимали, ауторка је покушала да сагледа дуг процес ишчекивања расплета. Борхесово размишљање да је „рај библиотека, а не врт“ је основна потка текста који прати на који начин суочавање појединца са немогућношћу бега, код њега ствара потребу проналажења привременог склоништа.

Делатност Ивана Винарова, бугарског комунисте који је стасавао у Москви у оквирима школа и институција Коминтерне и различитих институција совјетске државе, пратила је Оливера Драгишић. Његово ратно деловање делимично је обухватило и простор Југославије, где је покренуо сарадњу југословенских и бугарских ослободилачких покрета предвођених комунистима, након искључења Методија Шаторова из КПЈ. Његова политичка и војна делатност указује на везе које су унутар међународног комунистичког покрета превазилазиле државне границе и повезивале партијске делатнике, ширићи комунистичке идеје.

Гордана Кривокапић Јовић је кроз приказ личности Мила Палавершића дала слику миграторних токова из Далмације ка Јужној Америци, као и повратника из Јужне Америке на Балкан након стварања Југославије. Увођењем индивидуалних пракси у научну анализу, трагањем за транснационалним епизодама из живота Мила Палавершића, ауторка нам представља и приближава феномен емиграције. Транснационална истраживачка перспектива у овом тексту тражена је у хронологији живота и искустава личности коју прати. Описујући историјат породице и активности појединца ауторка је приказала сложenu слику региона, процес креирања националних идентитета и однос према Југославији.

Текст Давора Стипића представља портрет Жени Лебл, новинарке и књижевнице, која је током деценија живота и рада у Израелу очувала везе са Југославијом и сложени идентитет који је имала од најранијих година живота. Стипић је издвојио Жени Лебл као јединствену личност (особу која је преживела Холокауст у Србији и послератну новинарку која је без правног основа заточена као „ибеовка“ на острву Свети Гргур), али у исто време и као парадигму групе која је из Југославије емигрирала у Израел после Другог светског рата. Основно питање овог рада је (не)могућност личне трансформације у условима промене средине. За Жени Лебл, бити Израелка је представљало својеврсну надоградњу, допуну идентитета трајно утемељеног у ширењу простора слободе. Пишући о историјату јеврејске заједнице у Југославији, она је преносила њене системе вредности у нову домовину.

Зборник *Транснационална искуства југословенске историје* је покушај да се из специфичне перспективе препознају непримећене, заборављене или скривене историјске епизоде и позив на дијалог о темама које су у њему анализирани.

Уреднице